

HENRI LONGFELLONING “HAYAVATA HAQIDA QO‘SHIQ” SHE’RIY DOSTONI VA UNING TARIXIY - MADANIY ASOSLARI

Elova Umida Ro‘zimurodovna

Jiz PI “Xorijiy tillar kafedrası” assistenti

ANNOTATSIYA

“Hayavata haqida qo‘shiq” she‘riy dostoni “tarixiy va etnografik jihatdan qadimgi hindularning va ularning yo‘lboshchisi bo‘lmish, Hayavata haqidadir. Butun bir poemada Hayavata obrazi tufayli qadimgi hindularning hayot tarzi, ularning urf-odatları, turmushi va dunyo qarashi to‘g‘ri yoritiladi va haqiqiy Amerika hindularining mashaqqatli o‘tmishi dostonida o‘z aksini topadi.

Kalit so‘zlar: *Hayavata, tabiat hodisalari, onondaglar, irokezlar ittifoqi, mifologiya, Etnografik material, kalevala.*

АННОТАЦИЯ

Поэма «Песня о Хаявате» исторически и этнографически посвящена древним индусам и их вождю Хаявате. На протяжении всего стихотворения образ Хаявата точно передает образ жизни, обычаи, быт и мировоззрение древних индейцев, а в эпосе отражено трагическое прошлое истинных американских индейцев.

Ключевые слова: *Хаявата, явления природы, онондаги, союз ирокезов, мифология, этнографический материал, калевала.*

ABSTRACT

The poem "Song of Hayavata" is historically and ethnographically about Hayavata, the ancient Hindus and their leader. Throughout the poem, the image of Hayavata accurately portrays the way of life, customs, life, and worldview of the ancient Indians, and the tragic past of the true American Indians is reflected in the epic.

Keywords: *Hayavata, natural phenomena, onondags, iroquois union, mythology, ethnographic material, kalevala.*

KIRISH

Longfello poemasi haqida yana bir qiziqarli tadqiqot 1916 yili chiqdi – bu taniqli etnograf V.I.Yoxelsonning “Hayavata haqida qo‘shiq”ning alohida nashriga yozgan so‘zboshisi (Yoxelson 1916: 5). U mazkur so‘zboshisida Longfello ishlatgan manbalar – tarixiy, etnografik va materiallarni tahlil qiladi. Shu bilan birga, V. Svyatlovskiy ishidagi kabi, so‘zboshida Shimoliy Amerika qabilalari tarixi yoritiladi, irokezlar Ittifoqini tuzishda onondaglar yo‘lboshchisi Hayavataning o‘rni ko‘rsatib

beriladi. Yoxelson ulkan va qimmatli etnografik hamda tarixiy materiallarni keltiradi, poemaning badiiy-etnografik tahlilini beradi.

Shuningdek, tadqiqot muallifi Amerika hindu qabilalari mifologiyasiga murojaat qiladi, xususan, Hayavata, Manabozo va Tarongayovagon bilan bog‘liq rivoyatlarga e‘tibor qaratadi. Yoxelson irokez mifologiyasining mufassal ta‘rif-tavsifini va tasnifini beradi, undagi uch koinot bosqichini yoki mifologik asrni ajratib ko‘rsatadi. So‘z boshida olim Longfello ijod qilgan paytda hindular haqida haqiqiy ilmiy tadqiqotlar bo‘lmaganini afsus bilan qayd etadi.

Agar muallif asari yaratilgandan so‘ng paydo bo‘lgan qimmatli maqolalar va tadqiqotlardan foydalanganida Longfello poemasi butunlay boshqacha jaranglangan bo‘lardi, deb hisoblaydi Yoxelson: “Irokezlarning oilaviy-ijtimoiy munosabatlarining ajoyib o‘ziga xosliklari, voizlarining ta‘sirchan nutqlari, ular saxemlarining diplomatik san‘atlari, mag‘lublarga ularning yo‘lboshchilari ko‘rsatgan ezgu munosabatlari va Irokezlar Ittifoqi asosida yotgan umuminsoniy olam ideali shoir uchun qandayin ajoyib mavzuni taqdim etgan bo‘lardi. Zero, Longfello poemasining asosiy jozibasi, uning kitobxonga yetkazgan oddiy turmush, sof tabiat va hayotni sog‘lom his etishning jozibali tasvirlanganidadir” [Yoxelson 1916: 16].

Yoxelson fikr-mulohazalarini xulosalab, “Hayavata” muallifi foydalangan algonkin afsonalari va rivoyatlari hamda algonkin mifologiyasining motivlari yoki epizodlari – aynan hindularniki, deydi. Muallif fikricha, “Kalevala” “Qo‘shiq”ning poetik shakligagina biroz ta‘sirini o‘tkazgan, xolos.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Longfello oq tanlilar bilan hindularning “birodarligi” lavhalarini bitayotganida uning yana bir mo‘ljali bo‘lgan. XIX asr o‘rtalarida asl milliy amerika adabiyoti shakllangan. Longfello “Hayavata haqida qo‘shiq”ni milliy epos yaratish yo‘lidagi ilk qadam sifatida ko‘zda tutgan. Uning teran poetik va ertaknamo fantastik obrazi yuz yildan ziyod vaqtdirki butun dunyo kitobxonlari qalbini hayajonga solib keladi.

“Latif ehtiros va g‘am o‘g‘li” Hayavata yulduz – Venonaning qizi va makkor g‘arb shamoli Mejekivisdan tug‘ilgan. U mislsiz kuch-qudratga ega, qoyalarni qulatishi, “toshlarni qumday ezib-ushatib” tashlay oladi, uning sehrliligi mokasinalari (Shimoliy Amerika tubjoy aholisining yumshoq xom teridan tikilgan poyafzali) bor, ularda Hayavata har odimlaganda bir necha chaqirimni bosib o‘tadi”. Shu bilan birga, u g‘aroyib iste‘dodga ham ega: “borki parrandalar tilini o‘rgangan”, “borki hayvonlar tilini biladi”.

Longfello xalq eposiga xos an‘anaviy badiiy usullarga qat‘iy rioya qiladi: Hayavata tevaragidagi hamma narsa – shamollar, bulutlar, qushlar, hayvonlar, o‘t-

o‘lanlar jonli, odam qiyofasiga kirgan. Mans oltin tusli qo‘ng‘iroqsoch o‘smir sifatida gavdalantirilgan, u bilan Hayavata kurashadi va g‘olib bo‘ladi. Piroglarni (hindularning uzun tor qayig‘i) yasash jarayoni ertaknamo jozibali: Hayavata yosh oqqayindan – pustloq, mustahkam gujumdan – ustun va tomirlar, qarag‘aydan – qatron, jayradan – sixlar so‘raydi, ularni o‘t-o‘lanlar va danaklar sharbati bilan tiniq qilib bo‘yaydi va yarqiragan tus beradi. Inson mehnatining boshqa turlari: ekish va ekinni parvarishlash, baliq ovlash, ovchilik jozibali tarzda tasvirlangan. Hayavata-yarimxudo o‘z xalqiga bilim va san‘at quvonchini yetkazadi. U hindularni boshqoli g‘alla o‘simliklariga, teriga ishlov berishga, qayiqlar yasashga, o‘tloqdan yovvoy guruch terib olishga, bayramlar uyushtirishga, qo‘shiq va raqslardan rohatlanishga, o‘g‘rilar va dushmanlardan saqlanish uchun duo qilishga, ajdodlarni xotirlab turishga o‘rgatadi. Shuningdek, u yozuv va rasm chizish san‘atining yaratuvchisi, birinchi davolovchi tabibdir.

Hayavataning o‘z otasi Mejekivis bilan jangi tasvirlangan epik sahna (epos uchun an‘anaviy urush manzaralari aks etgan sahna) teran matnosti mazmuniga ega: faqat odamgina tabiat kuchlarini jilovlashga va ularni o‘ziga xizmat qildirishga qodir.

Biroq Hayavata tabiat kuchlari bilan jonbozlik ko‘rsatib jang qiladi: u yovuz sehrgar – boylik Ruhini yengadi va afsungarning xazinasini xalqqa tarqatadi. Poemaga boshqa bir ijtimoiy motiv ham shiddat bilan kirib keladi: Hayavata hindularni oshiq o‘ynashga o‘rgatgan makkor Po-Pok-Kivisni ta‘qib qiladi. Badkor suv qunduziga, yovvoyi g‘ozga, qirg‘iyga aylanadi – u, odamga xos illatlardek, turfa qiyofali; uni yengish uchun Hayavatadan aql, qunt, sabr-bardosh talab etiladi. Bu fantastik poemaga muallif endi tamoman real ko‘rgulikni – ochlikni olib kiradi! Ochlik go‘zal ma‘suma Minnegagni – Hayavataning xotini olib ketadi.

Poema mavzulari ko‘lamiga ko‘ra keng – ushbu poetik kinoyaviy-istioreali asarda inson hayotidagi asosiy jihatlar: tug‘ilish va o‘lim, xursandchilik va mehnat, muhabbat, ijod, do‘stlik, dushmanlar bilan janglar gavdalantirilgan. Muallif didaktizmi bu o‘rinda shunchaki ochiq-oshkora pand-nasihatdan xoli. G‘aroyib afsonalar gulchambarini yaratib, tasvirlab, shoir pirovard natijada o‘quvchini dushmanlik va urushlardan xoli, oqilona va go‘zal hayot qurishga o‘rgatadi.

Mazmuni:

Whence these Legends and traditions with
the odours of the forrest,
With the dew and damp of meadows, With
the curling smoke of Wigwams.
[H.W.Longfello]

...O‘rmonlarning xush islarin,
Vodiylarning shabnamlarin,
Chaylarning ko‘k tutunin
Daryolarning shovvalarining...
[A.Abdurazzoq]

Poemada hayot Hoqoni Manito toshdan Tinchlik Trubkasini yo‘nib yasab, “barcha xalqlarni maslahatga” chorlaydi:

Mazmuni:

On the great red pipe- stone quarry,
Gitche Manito, the mighty,
Stood erect, and called the nation,
Called the tribes of men together.

[H.W.Longfello]

Barcha xalqni yaratgani,
Qodir Gitchi- haq Manito
Kelganlarga boqdi hamdard,
Shavqat bilan, mehr bilan.

[A.Abdurazzoq]

Shuni ta’kidlash joizki, olim va adabiyotchi, nozik poetik did egasi bo‘lgan Longfello tipik afsonalar, miflar va rivoyatlarni saralab, ular asosida bir necha hindu elatlari hayotining haqqoniy manzaralarini yaratgan eng yaxshi asarlaridan biri ana shunday ezgu g‘oya bilan nihoyalangani. Hindular tilining metaforaga boyligi, poetik mubolag‘alar, ko‘tarinki ruhdagi nasihatlar kinoyalar, qiyoslarning serhashamligi – bular barchasi o‘quvchiga teran va tiniq qoniqlik bag‘ishlaydi. Bu poemaning I.A.Bunin amalga oshirgan rus tiliga mukammal tarjimasida mumtoz asarning ruhi va uslubi to‘la saqlangan. Shuningdek, uni ruscha tarjima matnidan o‘zbekchaga o‘g‘irgan shoir Aziz Abdurazzoq ham asar mazmuni va shaklini tilimizda qayta yaratgan va dostonning poetik jihatlarini maksimal darajada saqlashga erishgan.

Hayavata “tarixiy va etnografik jihatdan mutlaqo ishonchsiz” poetiklashtirilgan, degan fikrini ma’qullash mushkul. Butun bir poemada Hayavata obrazi tufayli qadimgi hindularning hayot tarzi, ularning urf-odatlarini, turmushi va dunyo qarashi to‘g‘ri yoritiladi.

Longfello poemasi haqida yana bir qiziqarli tadqiqot 1916 yili chiqdi – bu taniqli etnograf V.I.Yoxelsonning “Hayavata haqida qo‘shiq”ning alohida nashriga yozgan so‘zboshisi [Yoxelson 1916: 5]. U mazkur so‘zboshisida Longfello ishlatgan manbalar – tarixiy, etnografik va materiallarni tahlil qiladi. Shu bilan birga, V. Svyatlovskiy ishida kabi, so‘zboshida Shimoliy Amerika qabilalari tarixi yoritiladi, irokezlar Ittifoqini tuzishda onondaglar yo‘lboshchisi Hayavataning o‘rni ko‘rsatib beriladi. Yoxelson ulkan va qimmatli etnografik hamda tarixiy materiallarni keltiradi, poemaning badiiy-etnografik tahlilini beradi.

Shuningdek, tadqiqot muallifi Amerika hindu qabilalari mifologiyasiga murojaat qiladi, xususan, Hayavata, Manabozo va Tarongayovagon bilan bog‘liq rivoyatlarga e’tibor qaratadi. Yoxelson irokez mifologiyasining mufassal ta’rif-tavsifini va tasnifini beradi, undagi uch koinot bosqichini yoki mifologik asrni ajratib ko‘rsatadi. So‘zboshida olim Longfello ijod qilgan paytda hindular haqida haqiqiy ilmiy tadqiqotlar bo‘lmaganini afsus bilan qayd etadi.

XULOSA

Agar muallif asari yaratilgandan so‘ng paydo bo‘lgan qimmatli maqolalar va tadqiqotlardan foydalanganida Longfello poemasi butunlay boshqacha jaranglagan bo‘lardi, deb hisoblaydi Yoxelson: “Irokezlarning oilaviy-ijtimoiy munosabatlarining ajoyib o‘ziga xosliklari, voizlarining ta’sirchan nutqlari, ular saxemlarining diplomatik san’atlari, mag‘lublarga ularning yo‘lboshchilari ko‘rsatgan ezgu munosabatlari va Irokezlar Ittifoqi asosida yotgan umuminsoniy olam ideali shoir uchun qandayin ajoyib mavzuni taqdim etgan bo‘lardi. Zero, Longfello poemasining asosiy jozibasini, uning kitobxonga yetkazgan oddiy turmush, sof tabiat va hayotni sog‘lom his etishning jozibali tasvirlanganidadir” [Yoxelson 1916: 16].

Yoxelson fikr-mulohazalarini xulosalab, “Hayavata” muallifi foydalangan algonkin afsonalari va rivoyatlari hamda algonkin mifologiyasining motivlari yoki epizodlari – aynan hindularniki, deydi. Muallif fikricha, “Kalevala” “Qo‘shiq”ning poetik shakligagina biroz ta’sirini o‘tkazgan, xolos.

REFERENCES

1. Холбеков М.Н. Жахон адабиёти классиклари. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 1993. – 112 б.
2. Америка адабиётининг асослари. – Тошкент: 1994.- 276.
3. Элова У.Р. XIX асрнинг биринчи ярми Америка адабиётида романтизм ва реализм шеърляти. Монография.- Тошкент: “мумтоз сўз”, 2020.- 99б.